

Gamla kyrkogården

Kalmar kyrkliga samfällighet, Växjö stift, Kalmar län

Magdalena Jonsson
Kalmar läns museum, 2006

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund och syfte	
Lagen om kulturminnen m.m.- Kulturminneslagen	3
Inventeringens uppläggning och rapport	3
GAMLA KYRKOGRÅRDEN	4
Kyrkogårdens historik	4
Beskrivning av kyrkogården idag	8
Värden att värna	10
Kyrkogårdens vård och underhåll	11

ARKIV OCH LITTERATUR

Bilagor:

Vård- och underhållsplan

Karta över gravvårdarna på Gamla kyrkogården

INLEDNING

Bakgrund och syfte

På uppdrag av Kalmar kyrkliga samfällighets kyrkogårds- och fastighetsnämnd har Kalmar läns museum utfört en fördjupad inventering av Gamla kyrkogården i Kalmar. Avsikten är att öka kunskapen om kyrkogården och framförallt de enskilda gravvårdarna. Under de senaste 100 åren har Gamla kyrkogården varit föremål för olika undersökningar och arbeten, dels av platsen som helhet, dels av de enskilda gravvårdarna. Därmed har det uppstått ett behov av att få en överblick över de åtgärder som gjorts. De arbeten som genomförts på kyrkogården finns i stora drag återgivna i den här rapporten under rubriken "Kyrkogårdens historik". För de enskilda gravvårdarna har en databas med uppgifter om varje gravvård upprättats.

Lagen om kulturminnen m.m. - Kulturminneslagen

Gamla kyrkogården är tagen ur bruk sedan lång tid tillbaka och är därför en fornlämning. En fornlämning är en lämning efter människors verksamhet i äldre tider som är varaktigt övergiven. Fornlämningar är skyddade enligt 2:a kap. Lagen om kulturminnen. Denna lag kallas allmänt kulturminneslagen.

Inventeringens uppläggning och rapport

Denna rapport är en sammanställning över de arbeten som skett på Gamla kyrkogården under de senaste 100 åren. För att göra materialet överskådligt och för att underlätta den framtida skötseln av gravvårdarna har en databas med fakta om varje enskild gravvård skapats. Det bör betonas att denna databas på intet sätt är komplett och den har därför utformats på ett sådant sätt att den enkelt kan uppdateras. För varje gravvård redovisas grundläggande fakta om utseende, material, mått och inskription. Det finns också en rubrik för gravvårdens historia kompletterad med bilder och uppgifter om äldre avbildningar. Det är i synnerhet denna del som kommer att behöva uppdateras allt eftersom olika åtgärder genomförs eller nya fakta framkommer. Avslutningsvis finns en vård- och underhållsplan för vården där de åtgärder som behöver utföras förs in. Databasen kompletteras med föreliggande skriftliga rapport som innehåller en historik över kyrkogårdens utveckling samt en beskrivning av kyrkogårdens utseende sommaren 2006.

GAMLA KYRKOGRÅRDEN

Kyrkogårdens historik

Gamla kyrkogården i Kalmar anlades under 1200-talets första hälft i samband med att stadens första kyrka, Bykyrkan, uppfördes. Första gången kyrkogården omnämns i källmaterialet är 1293 då ett avtal som minskade kyrkogården upprättades. En del av marken som tidigare varit avsedd att användas som kyrkogård skulle upplåtas åt profan bebyggelse.

Medeltidens kyrkogårdar var väl avgränsade platser som ofta omgavs av någon form av omgärdning kallad bogårdsmur. Namnet bogårdsmur försvann med tiden och ersattes av begreppet kyrkogårdsmur. Under medeltiden var kyrkogården inte bara en begravningsplats utan användes också för profana sammankomster t.ex. marknader. Hur kyrkogårdarna var utformad vet vi endast lite om. Troligen saknade den struktur och planläggning. Uppgifterna om hur eventuella minnesmärken såg ut är också få. Sannolikt fanns det inte många planterade växter eller träd. De träd man kan tänka sig är inhemska arter t.ex. ask, alm och lind som alla är arter omgärdade av ålderdomliga traditioner. Kyrkogårdarna anlades i direkt anslutning till kyrkorna. Eftersom kyrkan var en viktig byggnad låg denna centralt placerad i en by eller stad. Kyrkogårdarna kom på detta sätt att placeras centralt. I Kalmar är detta tydligt. Bykyrkan, eller S:t Nikolaikyrkan som den också kallades, låg mitt i den medeltida staden i anslutning till torget och rådhuset. För att avgränsa platsen och utestänga kreatur bör den tidigt ha fått en mur eller annan form av omgärdning.

Kyrkogården kring Bykyrkan var inte den enda begravningsplatsen i Kalmar vid den här tiden. Det ska ha funnits åtminstone en till. Denna kallades S:t Görans och omtalas som en fattigkyrkogård. Den låg i det som idag är kvarteret Kastanjen vid S:t Göransgatan. Möjligen fanns ytterligare en fattigkyrkogård kallad S:t Gertud. Denna kyrkogård låg i det som idag är kvarteret Domherren i korsningen Norravägen – Esplanaden. En utgrävning gjordes för några år sedan på platsen i samband med byggnadsarbeten. Två av de skelett som hittades har daterats till 1700-tal men kyrkogården kan ha medeltida anor. Utgrävningarna av kvarteret Domherren finns dokumenterade i en rapport av Cecilia Ring, Kalmar läns museum.

När reformationen genomfördes i Sverige betydde det också en ny syn på kyrkogårdarna. De blev nu Kronans ansvar vilket de formellt är än idag. Man fick en rationellare syn på kyrkogården som plats vilket gjorde att respekten minskade. Klockaren skulle som löneförmån få slå gräset på kyrkogården och det innebar att man inte ville ha träd och annan växtlighet som skuggade platsen och försämrade gräsproduktionen. I det kyrkliga källmaterialet kan man läsa hur klagomålen på ordningen på kyrkogårdarna ökar och det förefaller ha blivit värre under 1600-talet. Kalmar drabbades i slutet av 1500-talet och 1600-talets första hälft av flera krig. Staden och kyrkan utsattes för beskjutning. Vid flera tillfällen fick Kalmarborna reparera sin kyrka. Området runt kyrkan d.v.s. kyrkogården kom då att fungera som arbetsplats och upplag för byggmaterial. I kyrkans räkenskaper från den här tiden kan man också hitta poster som utbetalats för att ställa i ordning kyrkogården och bättra på omgärdningar och portar. Stora reparationer på den del av omgärdningen som bestod av en mur gjordes i mitten av 1630-talet. Den del av omgärdningen som istället bestod av ett plank brann ner vid den stora branden 1647 och ersattes 1652 liksom de två portarna som ska ha funnits vid den här tiden.

Omgärdning och portar underhölls tämligen regelbundet men ordningen inne på kyrkogården verkar ha lämnat en del övrigt att önska. Kanske bidrog det till att det blev allt viktigare att få bli begravd inne i kyrkorummets. Denna sed förekom redan under medeltiden men betydelsen ökade under 1600-talet. Det blev en förmån förbehållen de rika som hade råd att göra stora

donationer till kyrkan och på så sätt kunde försäkra sig om de bästa platserna. I Bykyrkan ska det ha funnits flera gravplatser under kyrkans golv. En del av de hällar som markerade gravplatserna finns än idag kvar på kyrkogården. Ett antal hällar flyttades 1834 till Domkyrkan på Kvarnholmen och inlades i kyrkans golv. Det finns också gravhällar från den medeltida kyrkogården som förvaras på Kalmar slott. Traditionen att begrava under kyrkans golv förbjöds 1813. Ett stort antal av de gravhällar som fanns på den medeltida kyrkogården avbildades 1750 av Peter Frigelius. Dessa avbildningar förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Den medeltida kyrkogården fortsatte att vara Kalmars begravningsplats även sedan Domkyrkan stod klar. Oredan på kyrkogården förefaller ha bestått under 1700-talet. En uppröjning gjordes 1710 då staden drabbades av en pestepidemi. På tre veckor grävdes 250 gravar. Man behövde därför få ordning på kyrkogården och frigöra plats. Under 1700-talets andra hälft började det vaknade intresset för trädgårdsskötsel att märkas även på våra kyrkogårdar. Främst gällde det planteringen av träd. Man hade vid den här tiden teorier om att träd kunde rena såväl jord som luft. En kyrkogård ansågs vid den här tiden vara en ohälsosam plats och var troligen också rätt otrevlig. De inhemska trädarterna var fortfarande populära men nya trädslag som parklind och hästkastanj började användas. Om och i så fall vad man planterade på kyrkogården i Kalmar vet vi inte.

Planteringen av träd och förbudet att begrava inne i kyrkorna var bara två av de förändringar som begravningsväsendet genomgick vid sekelskiftet år 1800. Den medicinska vetenskapen hade börjat få upp ögonen för hygienens betydelse för sjukdomars förlopp och risken för smitta. Nya kyrkogårdar anlades därför utanför städerna. Dessa nya kyrkogårdar blev mycket medvetet ordnade anläggningar med reglerad omloppstid och bestämda gravdjup. När de förmögna inte längre kunde begravas inne i kyrkan växte krav på att kunna köpa sig en gravplats på kyrkogården. Samtidigt måste kyrkan kunna erbjuda alla människor en gravplats. Lösningen blev att ordna kyrkogården så att vissa områden avsattes för dem som ville eller kunde köpa en plats och andra områden blev det vi kallar för linjegravsområden där man fritt kunde få en gravplats. Denna plats uppläts vanligen på 25 år. Flera äldre kyrkogårdar ordnades upp och snyggades till efter dessa principer men det förefaller inte ha gjorts med den medeltida kyrkogården i Kalmar. Från den här tiden är två andra kyrkogårdar kända i Kalmar. Båda förefaller ha varit fattigkyrkogårdar. Den ena av dessa är den tidigare omnämnda S:t Gertrud i kvarteret Domherren medan den andras läge är okänt.

Kyrkogårdarna grävdes i äldre tider om regelbundet. De ben som då kom fram samlades ihop och förvarades i en särskild byggnad, ett benhus, på kyrkogården. På Gamla kyrkogården byggdes ett sådant benhus 1777 i kyrkogårdens nordvästra hörn. Det revs 1888.

Under 1800-talet växte Kalmar stad. Det medförde att den medeltida kyrkogården med tiden blev trång. Det samma gällde för de båda fattigkyrkogårdarna. Situationen blev akut när Kalmar i slutet av 1850-talet drabbades av en koleraepidemi. Man tog då beslutet att anlägga en ny kyrkogård. Det blev Södra kyrkogården i anslutning till slottet. Nu blev den medeltida kyrkogården den Gamla kyrkogården. Några år efter att Södra kyrkogården tagits i bruk beslutade stadens styrande att Gamla kyrkogården skulle fredas och vårdas. Platsen fick alltså ett slags skydd, vilket kunde behövas. Så sent som 1857 ska man ha sprängt och brutit upp gravvalv i resterna av den gamla kyrkans golv.

Gamla kyrkogården har sedan 1600-talet i stort sett omfattat det område som idag utgör kyrkogården. En smärre justering gjorde i slutet av 1600-talet när en skolstuga, som låg i

nordvästra delen av kyrkogården, revs. Sin nuvarande omfattning fick kyrkogården 1906. På 1870-talet hade ett lasarett byggts utmed Slottsallén. Denna byggnad utvidgades 1906 och i samband med det lades Österlånggatan igen. Därmed fick kyrkogården en ny gräns i sydost.

År 1924 gjordes en stor utgrävning av Bykyrkans grundrester under ledning av arkitekten Sven Rosman. Med utgångspunkt från grävningarna upprättades en karta över platsen som visar kyrkogårdens utsträckning vid olika tidpunkter, kyrkan, skolstugan, benhusets och Stagnellska gravkorets placering samt lasarettet. Under 1920-talet ska också Stagnellska gravkoret ha renoverats liksom några av gravvårdarna. Enligt anteckningar av landsantikvarie Manne Hofrén 1927 föreslogs särskilda åtgärder för 32 gravvårdar inklusive gravkoret. Hofrén rekommenderade också att de liggande hällar som var spruckna skulle lagas med stenkitt eller bruk. De borde också få ett jämnt underlag så att inte fler sprickor kunde uppstå. Stående vårdar borde förses med dubbar så att de inte riskerade att falla. Vintertid borde alla liggande gravvårdar täckas över med trälådor. Av dessa förslag på åtgärder genomfördes renoveringen av Stagnellska gravkoret samt ytterligare ett antal gravhällar, men vilka sägs inte. Med tanke på platsens betydelse i den medeltida staden Kalmars historia ansåg Hofrén att området var sorgligt försummad.

De gravvårdar Hofrén föreslog skulle åtgärdas 1927 är inte helt lätta att identifiera eftersom man vid den här tiden använde ett numreringsystem av gravplatserna som skiljer sig från det som används idag. Det system som används idag upprättades av Harald Åkerlund 1944. Då gjordes en noggrannare kartläggning av kyrkogårdens gravvårdar och samtidigt numrerades samtliga gravplatser.

Landsantikvarie Manne Hofrén återkom vid flera tillfällen till skötseln av Gamla kyrkogården. Han ansåg den vara en av det medeltida Kalmars viktigaste platser som borde lyftas fram för stadens besökare. År 1935 skickade han en skrivelse till prostén Björk med en lista på förslag till åtgärder som skulle gynna platsen. Han ville att förfulande staket, taggtrådsstängsel och uthus i närheten av kyrkogården skulle snyggas upp eller tas bort. De grindar av konstsmide som en gång hade funnits vid ingången till kyrkogården, men skänkts till Solliden, borde ersättas av kopior. Tre gravhällar från 1500-talet som återförts från slottet var verkliga rariteter, enligt Hofrén, och borde göras synligare och samtidigt förses med skydd. När de återfördes till kyrkogården är inte känt. Benhuset, som rivits 1888, borde återuppföras på den gamla grunden, tyckte Hofrén. De stenar som markerade Bykyrkans grund borde tas bort och ersättas med en bra orienteringskarta över platsen. Hofrén ville också återföra kyrkogårdsmark som hamnat inom lasarettets tomt och trycka upp en beskrivning av platsen för besökare.

Hofréns initiativ verkar inte ha fått något gehör. Flera av de förslag han framlagt 1935 blev dock åter aktuella 1950. I november detta år togs frågan om att restaurera en av minnestavlorna vid Stagnellska gravkoret upp vid ett möte i Kalmar församlings kyrkoråd. Från landsantikvarie Hofrén hade inkommit ett svar på en förfrågan från församlingen angående Riksantikvarieämbetets roll vid en eventuell restaurering av kyrkogården. I samband med detta lyfte Hofrén på nytt frågan om översyn och konservering av gravvårdar på Gamla kyrkogården och återuppförandet av benhuset. I benhuset skulle man kunna förvara skelett och skelettresten som ofta påträffades vid markarbeten runt om i Kalmar. Hofrén föreslog också att man skulle göra nya portar till kyrkogården, nya planteringar samt en inhägnad mot Biblioteksparken. För arbeten på Gamla kyrkogården hade Christophers Gillet anslagit 1000 kronor. Kyrkorådet gillade förslagen och tillsatte en kommitté. Något benhus uppfördes dock inte och några nya portar tillkom inte.

Den första mer dokumenterade restaureringen av gravvårdar på Gamla kyrkogården genomfördes 1970. Arbetena utfördes av konservator Göte Svärd. Flera av gravvårdarna rengjordes och spruckna vårdar lagades. Några hällar höjdes upp och andra fick nya grundplattor. Stående vårdar säkrades och socklar lagades. Man ordnade också med övertäckning av ett antal vårdar. Totalt åtgärdades 40 gravvårdar. Gravvårdarna dokumenterades inte bara genom fotografering. Man gjorde också latexavgjutningar av ett antal hällar. Dessa förvaras idag i Kalmar läns museums samlingar.

De övertäckningsskydd som användes för flera gravvårdar behövde lagas 1980. I samband med det gjordes en besiktning av kyrkogården. Man konstaterade då att gravkapellet behövde lagas och målas samt att muren som omgav kyrkogården behövde lagas. Det dröjde en tid innan det sistnämnda arbetet påbörjades. Först 1987 lagades muren och i samband med det gjorde arkeologiska utgrävningar i anslutning till muren. Man fann då en murklack som man tolkade som resterna av en gammal husgrund. På denna hade kyrkogårdsmuren byggts. En bengömma som innehöll en stor mängd ben påträffades också. En trolig förklaring är att dessa ben påträffades vid utgrävningen av Bykyrkans grund på 1920-talet. I äldre handlingar sägs att de ben som då påträffades återbegravdes på kyrkogården.

År 1993 påbörjades ett mera omfattande arbete med kyrkogården. Ett åtgärdsprogram för vegetation, murar, gravkor och gravvårdar togs fram med hjälp av stenkonservator Karl-Gustaf Eliasson, Stenkultur i Stockholm AB och rekommendationer från Riksantikvarieämbetet. Arbetet med att konservera gravvårdarna utfördes 1997 och 1999. Flera vårdar lagades och rengjordes. För mindre sprickor användes ett stenlagningsbruk med tillsats av akrylatdispersion tillverkat av Stenteknik, Stegesund Waxholm. Vid större lagningar där stenlagningsbruket ersatt förlorat stenmaterial användes ett hydraliskt bruk som även det hade tillsats av akrylatdispersion. I båda typerna av bruk tillsattes också 7-8% vit cement för att göra bruket hållbarare. Båda typerna av bruk är reversibela med aceton. I en del fall användes stenlagningslim. Detta är ett tvåkomponentslim bestående av omättad polyesterhats löst i 10-30% styren och med härdare i form av 50% bensonylperoxid samt konsistensgivare. Detta lim tillverkas av Stenteknik, Stegesund Waxholm och är irreversibelt. Spjälkningsskador lagades med praloidlim som injicerade vid de spjälkade områdena. Produkten består av paraloid B-72 som lösts i aceton. År 2000 lagades ytterligare tre gravvårdar som skadats under en storm hösten 1999.

Redan år 2000 visade det sig att flera av de lagningar som gjorts under 1990-talet inte hållit. En diskussion togs upp mellan berörda parter representanter – Hans-Erik Hansson, Riksantikvarieämbetet, Karl-Gustaf Eliasson, Stenkultur AB, Birgitta Linåker, Kyrkogårdsförvaltningen, Birgitta Eriksson, Länsstyrelsen samt Richard Edlund, Kalmar läns museum. Samtliga inblandade var eniga om att lagningsarbetena som utförts inte kunde anses hålla måttet. För liggande hällar som inte täcktes vintertid var de åtgärder som gjorts inte de bästa. Enligt en tjänsteanteckning från ett möte i Kalmar den 30 oktober 2000 skulle Riksantikvarieämbetets representant undersöka möjligheten om de skulle kunna bidra med metodutvecklingspengar. Dessa pengar samt konservatorns garantitid, kyrkans skötselpengar och vårdanslag från Länsstyrelsen skulle bekosta nya åtgärder. Riksantikvarieämbetets representant och Karl-Gustaf Eliasson skulle också fortsätta att diskutera lämpliga metoder. Under 2001 påbörjade Riksantikvarieämbetet ett projekt på Källa gamla kyrkogård för att prova olika metoder och typer av produkter som kunde användas för lagning av gravhällar som ligger utomhus. I väntan på resultaten från dessa undersökningar sköts åtgärderna på Gamla kyrkogården i Kalmar på framtiden.

Under 2003 utsattes en del av gravvårdarna på Gamla kyrkogården för skadegörelse. Ett antal gravvårdar vältes omkull. I tillståndet att återställa dessa vårdar ges också tillstånd att åtgärda de arbeten som gjorts under 1990-talet och som visat sig vara undermåliga.

Under senare år har ett antal träd tagits ner och i de flesta återplanterats. De gunnebostängsel som omgärdade kyrkogården i sydost har tagits bort. Under 2005 lagades två gravvårdar av konservator.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Gamla kyrkogården har idag karaktären av en lummig park mellan konstmuseet, inrymt i det gamla lasarettet, och Gamla stans trähusbebyggelse. Hela kyrkogården är gräsbevuxen och på området växer ett antal höga träd. Gravvårdarna är utspridda över hela kyrkogården men flest vårdar finns i söder och öster. I området finns också utplacerade stenar som markerar grunden för den rivna kyrkan. För besökarna finns skyltar som visar in till kyrkogården, en informationstavla och en minnessten med en planbild över den rivna kyrkan. I sydvästra hörnet av kyrkogården ligger det Stagnellska gravkoret. På kyrkogården finns såväl stående som liggande gravvårdar men de liggande hällarna är i majoritet. Kyrkogården har en ålderdomlig karaktär. När man vandrar runt bland gravvårdarna får man en känsla av att tiden här går långsamt. Gamla kyrkogården bildar en egen liten oas bortom vardagsbullret och slottets turistström.

Omgärdning

Kyrkogården omgärdas i alla väderstreck utom sydväst av en kallmurad stenmur som bitvis förstärkts med cement.

Gång i kyrkogårdens östra del.

Gången fram till Stagnellska gravkoret.

Ingångar

Markerade ingångar med dubbla svartmålade smidesgrindar i sydväst och nordost.

Vegetation

På kyrkogården växer flera gamla almar, lindar, kastanjer och hängask. En trädvårdsplan har tagits fram och arbetet med att ersätta äldre träd i dålig kondition pågår.

Gångsystem

Utmed kyrkogårdens gräns i sydväst går en gång belagd med fint grus. Från denna går en mindre gång fram till Stagnellska gravkoret. I övrigt är kyrkogården insådd med gräs.

Del av kyrkogårdens omgärdning i väster.

Del av kyrkogårdens omgärdning i norr.

Gravvårdstyper

Idag finns drygt 160 gravvårdar kvar på Gamla kyrkogården. Den äldsta av dessa gravvårdar är en del av en häll från senmedeltid. Majoriteten av gravvårdarna är hällar av kalksten varav flera kan dateras till 1600-tal. Det är dock vanligt att äldre hällar har återanvänts under 1700- och 1800-talen. Spår av den äldre inskriptionen från 1600-talet finns i de flesta fall kvar. En del av hällarna har en rik dekor. Vanliga symboler är timglaset, som ska påminna om livets förgänglighet, dödskepp som symbol för döden, kalken och rosen som är kristna symboler. De stående gravvårdarna är med några få undantag från 1800-talet. Här är antikens influenser tydliga. Facklor och urnor är typiska antika symboler som står för det utsläckta livet respektive sorgen. De används främst som dekor på vårdarna men i ett fall utgörs själva vårdarna av en urna. Det är gravvården över Jacob Balabrega från 1859. Urnan är av gulbrunt lergods tillverkad av Höganäs. Formgivare var den danske skulptören Ferdinand Edvard Ring som levde 1829-1886. Vanliga kristna symboler på vårdar från 1800-talet är korset och fjärilen. Den sistnämnda återfinns både som puppa och som fjäril med utbredda vingar. Den symboliserar själens flykt till en sällare tillvaro. Korset användes dels som dekor på vårdar men också som form på själva vårdarna. Korsen kan vara av sten men vanligare är gjutjärnskors. Bland dessa får gravvård nr 53 över apotekaren Johan Christoffer Wigander som dog 1856 sägas vara ett praktexemplar. Korset är 250 centimeter högt och 119 centimeter brett.

Det är idag svårt att avgöra vilka gravvårdar som ligger på sin ursprungliga plats. Troligen står de yngre vårdarna, från 1800-talets mitt, på sina ursprungliga platser. För de äldre vårdarna fram till början av 1800-talet får man utgå ifrån att de flesta har flyttats från sitt ursprungliga läge. I några fall vet vi med säkerhet att det är så. Det gäller t.ex. gravvårdarna 166-168. De låg tidigare inne i Bykyrkan. Enligt Bæhrendtz ska dessa tre vårdar i slutet av 1800-talet, alternativt början på 1900-talet, ha flyttats in i källaren under Kuretornet på Kalmar slott. De flyttades senare tillbaka ut på kyrkogården, men när detta gjordes är inte känt. De bör dock ha funnits där 1935 då Manne Hofrén omtalar dem i en skrivelse.

Gravvård nr 73. Gjutjärnskorset är dekorerat en fjärlil och en fjärlilspuppa i den övre korsarmen. På den nedre korsarmen finns två korslagda, upp-och-nervända facklor.

Gravvård nr 96. Jacob Balabregas vackra keramikurna som tillverkades av Höganäs 1859.

Värden att värna

Gamla kyrkogården skyddas enligt kulturminneslagen kapitel 2 vilket fastslår områdets kulturhistoriska värde och status som fornlämning. En kyrkogård eller begravningsplats väcker i sig respekt. Här förstärks denna upplevelse av gravvårdarnas ålderdomliga utseende. Även den som inte känner till platsens historia kan förstå att detta är en plats med en lång historia. Gamla kyrkogården är en lokalhistoriskt mycket viktig plats som berättar om Kalmar stads historia. Under medeltiden låg kyrkogården mitt i staden i anslutning till kyrka, torg och rådhus. Idag är spår av det medeltida Kalmar synliga endast på ett fåtal platser. Gamla kyrkogården är en av dessa. Eftersom platsen brukats som kyrkogård fram till mitten av 1800-talet är dock de ursprungliga medeltida spåren få. Ett sådant är de stenar på kyrkogården som visar var Bykyrkan en gång låg. På 1600-talet flyttades Kalmar till Kvarnholmen, Bykyrkan sprängdes och den nya Domkyrkan byggdes men kyrkogården användes även fortsättningsvis.

Idag ligger Gamla kyrkogården inom ett av kulturmiljövårdens Riksintressen. Detta område sträcker sig från Ängö i norr och Stensöhamn i söder och omfattar därmed 1600-tals staden på Kvarnholmen, slottet och dess närmiljö samt Gamla stan. Dessutom ingår kyrkogården i ett område som tillsammans med slottet, stadsparken, konstmuseet och Södra kyrkogården utgör ett av de viktigaste turistmålen i Kalmar. Hit kommer årligen ett stort antal turister. En liten del av dessa besökare följer de diskreta, svartmålade skyltar som visar vägen fram till Gamla kyrkogården. De flesta besökare kommer till kyrkogården från söder och rör sig i områdets södra del. Där finns två informationstavlor varav den ena berättar om kyrkogården och den andra om kyrkan, samt minnesmärket över Bykyrkan. Här ligger också det Stagnellska gravkoret som utgör ett blickfång. Gamla kyrkogården används ofta i samband med stadsvandringar och guidningar för grupper. Eftersom kyrkogården är en av ett fåtal platser där man kan få en inblick i hur det medeltida Kalmar såg ut har kyrkogården ett stort pedagogiskt värde. Inga jordfästningar har gjorts på Gamla kyrkogården sedan mitten av 1800-talet och det gör att de etiska kraven inte lika höga som på en i bruk varande kyrkogård. Det gör att man skulle kunna tänka sig utställningar och evenemang kopplade till kyrkogården i högre omfattning. Under senare år har det blivit populärt att arbeta med ljussättningar vilket man även skulle kunna tänka sig på Gamla kyrkogården. Detta förutsätter naturligtvis en positiv inställning från de kringboende samt tillstånd från Länsstyrelsen.

De gränser som kyrkogården idag har fastlades på 1600-talet med undantag av förändringarna som gjordes i samband med utbyggnaden av lasarettet 1906. Det är alltså inte kyrkogårdens medeltida utbredning vi ser idag. I alla riktningar utom sydost omges kyrkogården av murar som tydligt avgränsar platsen. Vid den sydöstra gränsen ligger Biblioteksparken. Parken skapar en buffert mot trafiken i slottsallén och blir med sina höga, ålderdomliga träd en mjuk övergång in till kyrkogården. Tillsammans med kyrkogårdens träd skapas ett större sammanhängande område med parkkaraktär som är viktigt att värna.

Gravvårdarna på Gamla kyrkogården visar hur förmögna kalmarbors gravvårdar sett ut från 1600-talet fram till mitten av 1800-talet. Gravvårdarna berättar om stilhistoria och visar på den flora av symboler som man har använt sig av för att åskådliggöra livet, döden, evigheten och uppståndelsen. Gravvårdarna berättar naturligtvis också om de människor som levte i Kalmar. Majoriteten av dessa förefaller ha tillhört samhällets övre skikt.

Kyrkogårdens vård och underhåll

I den databas som skapats, där varje gravvård är registrerad, finns en vård- och underhållsplan för varje enskild gravvård. Några generella iakttagelser för platsen som helhet kan dock göras.

Kyrkogården är en öppen plats som alltid kan besökas. Detta är en stor tillgång samtidigt som det innebär en risk för skadegörelse. Hittills har en allvarlig incident inträffat 2003. Att vidta åtgärder som helt eliminerar riskerna för skadegörelse är inte möjligt.

Förutom risken för skadegörelse utsätts gravvårdarna på kyrkogården för väder och vind, luftföroreningar m fl naturliga nedbrytningsprocesser. Att helt stoppa dessa processer är inte möjligt men genom god skötsel kan mycket göras för att begränsa nedbrytningen. Idag genomförs regelbundet kontroller av gravvårdarnas tillstånd. Ett antal av gravhällarna täcks vintertid över för att skyddas.

Under rubriken ”Värden att värna” redogjordes övergripande för vilka kulturhistoriska värden Gamla kyrkogården rymmer. Dessa värden finns dels i anläggningen som helhet, dels i de enskilda gravvårdarna. Helheten och delarna ställs här till viss del emot varandra. Ett optimalt skydd av gravvårdarna påverkar i hög grad upplevelsen av anläggningen och tvärtom. Man måste därför besluta sig för om det är anläggningens karaktär man vill skydda eller om det kulturhistoriska värdet hos enskilda gravvårdar är viktigast att värna. Man kan tänka sig tre olika vägar att gå:

- Låt samtliga gravvårdar ligga kvar på sina nuvarande platser. Vårdarna sköts efter de rekommendationer om rengöring och vintertäckning som redovisas i gravvårdsdatabasen. Ett mindre antal gravvårdar har problem med vatten som bli stillastående. Dessa vårdar kan eventuellt lyftas upp och läggas på ett sluttande underlag för en bättre avrinning och upptorkning. Inför en sådan åtgärd måste dock vårdarnas kondition bedömas av en konservator.
- Ett mindre antal gravvårdar ges en lämpligare placering. Det gäller t.ex. gravvårdarna nr 166, 167 och 168 som idag ligger under några av kyrkogårdens träd. Eftersom vårdarna har en djupt huggen dekor samlas vatten som blir stående på stenarna. Vårdarna flyttas ut på en öppen yta på kyrkogården där de snabbare kan torka.
- Ett mindre antal gravvårdar som anses ha ett högt kulturhistoriskt värde flyttas till en övertäckt museiuppställning på kyrkogården. Det är en åtgärd som kräver en väl genomtänkt utformning av museiuppställningen.

Det första alternativet är det bästa för kyrkogården, mittalternativet en medelväg och det sista alternativet skyddar de gravvårdar som bedöms som mest värdefulla.

Idag finns ett par olika informationstavlor på kyrkogården som berättar om platsens och Bykyrkans historia. Detta skulle kunna kompletteras med ytterligare material när det gäller gravvårdarnas historia. Flera av vårdarna har en intressant historia antingen genom de personer gravvården minner om eller genom sin utformning och dekor. Ökad information ger besökaren en större upplevelse av platsen.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet

Kalmar läns museums topografiska arkiv, för arbetena genomförda under 1990- och 2000-talet är följande handlingar av vikt: dnr 30-583-99, ej diareiförd tjänsteanteckning av Birgitta Eriksson 2000-10-30, dnr 39-659-03 samt 39-764-04

Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Bååth-Holmberg, Cecilia, På minnenas mark, Stockholm 1919

Hammaskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Hammarströ, Ingrid (red), Kalmar stads historia del I, Karlshamn 1979

Näslund, Rolf och Olsson, Martin, Kalmar Gamla kyrkogård m.m. i serien Sveriges kyrkor, Småland, Uppsala 1976

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Selling, Dagmar, "Mekanikus Balabrega och *Hälsan*", Kring Kärnan XI, Helsingborgs museums publikation 1974-75.

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983